

Π. Παυλόπουλος: Η διαχρονική προσήλωση του Έθνους των Ελλήνων στις αρχές της Αντίστασης υπέρ της Ελευθερίας

/ [Επικαιρότητα](#)

Στην ομιλία του, κατά την Πανηγυρική Συνεδρία για τον εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου 1940 που οργάνωσε η Ακαδημία Αθηνών, ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. [Προκόπιος Παυλόπουλος](#) ανέπτυξε το θέμα: «Η διαχρονική προσήλωση του Έθνους των Ελλήνων στις αρχές της Αντίστασης υπέρ της Ελευθερίας». Στο πλαίσιο της ομιλίας του επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

«Πρόλογος

Η Εθνική Επέτειος της 28ης Οκτωβρίου 1940 -η Επέτειος του πάνδημου ιστορικού ΟΧΙ απέναντι στην επέλαση του φασισμού- η οποία υπήρξε αφετηρία για να γραφεί από σύσσωμο τον Ελληνικό Λαό το Έπος του '40 ως η πρώτη αυθεντικώς ηρωική περίοδος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, συμβολίζει και διαγράφει τις

βαθύτερες διαχρονικές διαστάσεις του ψυχισμού των Ελλήνων ιδίως σε ό,τι αφορά την σχέση τους με την Ελευθερία και τον υπέρ αυτής αδιάλειπτο αγώνα τους, σε όλη την επί χιλιετίες ιστορική διαδρομή τους.

A. Τούτο αναδεικνύει αλλά και αιτιολογεί και το ότι το Έθνος των Ελλήνων παρουσιάζει την ανά τον κόσμο μοναδικότητα του Έθνους εκείνου, το οποίο τιμά ως Εθνικές Επετείους -όπως αυτή της 28ης Οκτωβρίου 1940 και κατ' εξοχήν εκείνη της 25ης Μαρτίου 1821- όσες σηματοδοτούν όχι το τέλος του πολέμου ή μια συγκεκριμένη μάχη του. Αλλά μόνο την έναρξη της Αντίστασης και του εν συνεχεία αγώνα εναντίον του κάθε μορφής επίδοξου κατακτητή. Προς την ίδια κατεύθυνση τεκμηριώνεται και η θέση, σύμφωνα με την οποία ουδόλως αφίσταται της πραγματικότητας η κατά την διαδρομή των αιώνων αποδεδειγμένη, σε μέγιστο βαθμό, προσήλωση του Έθνους των Ελλήνων στην υπεράσπιση των υπό την μία ή την άλλη μορφή πολιτειακών θεσμών, συνακόλουθα δε και στην αντίσταση έναντι εκείνων οι οποίοι επιχειρούν να τους καταλύσουν με την βία. Ας σημειωθεί, επιπροσθέτως και με ιδιαίτερη έμφαση, πως η προσήλωση αυτή έχει πλέον καταστεί πάγια και απαραβίαστη αν αναλογισθεί κανείς, όπως η σύγχρονη ιστορία μας έχει καταδείξει, ότι η κατάλυση της Δημοκρατίας στην Χώρα μας συχνά κυοφόρησε επώδυνες καταστάσεις, ακόμη και για τον ίδιο τον Εθνικό μας Κορμό. Αψευδής μάρτυρας το εξής απόσπασμα από την ιστορική δήλωση του Γιώργου Σεφέρη κατά της τότε Χούντας, την 28η Μαρτίου 1969, δύο μόλις χρόνια προ του θανάτου του: *«Όλοι πια το διδάχτηκαν και το ξέρουν πως στις δικτατορικές καταστάσεις η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη, όμως η τραγωδία περιμένει αναπότρεπτη στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει, συνειδητά ή ασυνείδητα, όπως στους παμπάλαιους χορούς του Αισχύλου. Όσο μένει η ανωμαλία, τόσο προχωρεί το κακό».* Με βάση τις ως άνω ιστορικές διαπιστώσεις, υπ' αυτό το πρίσμα μπορεί και πρέπει να ερμηνευθεί κατά πρώτο λόγο το μήνυμα των Μηδικών Πολέμων, το μήνυμα του Μαραθώνα και της Σαλαμίνας, όταν οι Έλληνες έδωσαν την μάχη εναντίον του δεσποτισμού και της αθέμιστης αυθαιρεσίας, χαράσσοντας ταυτοχρόνως το έκτοτε ισχύον όριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, π.χ. κατά την μαρτυρία του Αισχύλου στους *Πέρσες* (στ. 232), περί του πού βρισκόταν η Αρχαία Αθήνα: *«τῇλε, πρὸς δυσμαῖς ἄνακτος Ἡλίου φθινασμάτων»* («Εκεί μακριά, κατά την δύση, όπου αργοσβήνει το φως του βασιλιά Ἡλίου»). Υπό το ίδιο πρίσμα μπορεί και πρέπει να εξηγηθούν και οι εμβληματικές αναφορές των Αρχαίων Τραγωδών στην στάση και παράδοση αντίστασης των Ελλήνων εναντίον των τυράννων και της τυραννίας, όπως καταγράφονται π.χ. στον *«Προμηθέα Δεσμώτη»* του Αισχύλου ή στην *«Αντιγόνη»* του Σοφοκλέους. Το ότι οι Έλληνες είναι Λαός της Αντίστασης εν γένει, μέσα στον χρόνο προκύπτει αβιάστως, καθώς αμέσως πιο πάνω επισημάνθηκε, και από το αντίστοιχο *ΟΧΙ* στην διαιώνιση του αιμοσταγούς οθωμανικού ζυγού που σήμανε η Εθνεγερσία του 1821, καθώς και από το σύγχρονο *ΟΧΙ* της 28ης Οκτωβρίου 1940 στον φασισμό και, λίγο αργότερα, στον ναζισμό.

B. Για όλα αυτά δεν χρειάζεται να επιχειρηματολογήσει κανείς περισσότερο αναφορικά με την ιστορική τους ακρίβεια, και μάλιστα δίχως τούτο να υποδηλώνει

ίχνος άκρατου εθνοκεντρισμού ή ωραιοποιημένης υπερβολής. Αρκεί το απόσπασμα του André Malraux, από την μνημειώδη ομιλία του κατά την πρώτη φωταγώγηση της Ακρόπολης την 28η Μαΐου 1959. Στο οποίο, ύστερα από την αποφθεγματική ρήση του ότι το χαρακτηριστικό των Ελλήνων και του Πολιτισμού τους είναι η Παιδεία και το Θάρρος, ο André Malraux διακηρύσσει, με αναντίρρητη παρρησία, για τον Ελληνικό Λαό: «Λαός της ελευθερίας είναι εκείνος, για τον οποίο η αντίσταση είναι παράδοση αιώνων, εκείνος του οποίου η νεότερη ιστορία είναι ένας ανεξάντλητος αγώνας για την Ανεξαρτησία, ο μόνος λαός που γιορτάζει την επέτειο του ΟΧΙ. Αυτό το ΟΧΙ ήταν το ΟΧΙ του Μεσολογγίου, το ΟΧΙ του Σολωμού... Ο κόσμος δεν ξέχασε ότι οι πρώτοι που το πρόφεραν ήταν η Αντιγόνη και ο Προμηθέας. Όταν οι νεκροί της πρόσφατης ελληνικής Αντίστασης έπεφταν στο έδαφος όπου επρόκειτο να περάσουν την πρώτη νύχτα του θανάτου τους, έπεφταν σε ένα χώμα που είχε γεννήσει την πιο ευγενική και την πιο παλιά ανθρώπινη πρόκληση, κάτω από τα άστρα που μας κοιτάζουν απόψε, τα άστρα που ξενύχτησαν τους νεκρούς της Σαλαμίνας». Σε αυτό το σημείο θεωρώ ότι θα ήταν όχι μόνον ιστορικώς ανεπίτρεπτο αλλά και πραγματική επιστημονική παράλειψη εκ μέρους μου να μην επισημάνω, φυσικά συνοπτικώς, την εμβριθέστατη ανάλυση του Νίκου Σβορώνου αναφορικά με το αντιστασιακό πρόσημο της Ελληνικής Ιστορίας εν γένει, μέσω του οποίου αναδύεται, σε όλη του την έκταση, και ο παραδοσιακός αντιστασιακός ψυχισμός του Ελληνικού Λαού. Όπως επιγραμματικά έχει ο ίδιος τονίσει: «Η ιστορία μας έχει αντιστασιακό χαρακτήρα» (στην συνέντευξή του στο περιοδικό «Διαβάζω», τεύχος 18, Μάρτιος του 1979). Οpus magnum του Νίκου Σβορώνου εν προκειμένω είναι μάλλον το έργο του «Το Ελληνικό Έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού», με προλεγόμενα του Σπύρου Ασδραχά (εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004, ιδίως σελ. 89 επ.). Για μια καταληκτική σύνοψη των ως άνω θέσεων του Νίκου Σβορώνου επιλέγω το ακόλουθο, άκρως περιεκτικό, απόσπασμα από την μελέτη του «Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας» (εκδ. Θεμέλιο, α΄ έκδοση Αθήνα, 1994 και ιγ΄ έκδοση Αθήνα, 2007, σελ. 155): «Το βαθύτερο νόημα της νεοελληνικής ιστορίας μπορεί να συνοψισθεί στα παρακάτω: είναι η ιστορία των επίπονων προσπαθειών ενός αρχαίου λαού να συγκροτηθεί σε σύγχρονο έθνος, να συνειδητοποιήσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του και να εξασφαλίσει τη θέση του ως καθορισμένη οντότητα μέσα στο σύνολο του σύγχρονου κόσμου. Αυτό το ιστορικό φαινόμενο, παρ' όλο που δεν περιορίζεται στον ελληνικό λαό -κι άλλοι εξίσου αρχαίοι λαοί επιχείρησαν και επιχειρούν την ίδια προσπάθεια- παρουσιάζει, στην ελληνική περίπτωση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη γενική ιστορία. Πρόκειται για ένα λαό που ο τρόπος ζωής και της σκέψης του τον συνδέει, τόσο χάρη στην ίδια του τη βούληση όσο και χάρη σε αντικειμενικούς δεσμούς, με την παράδοση που αποτελεί τις βάσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού». Κατά την σημερινή, λοιπόν, Εθνική Επέτειο της 28ης Οκτωβρίου χρήσιμο είναι να έλθει ξανά στο φως και η μακραίωνη θεσμική κατοχύρωση του Δικαιώματος Αντίστασης των Ελλήνων, από την εποχή της Αρχαίας Αθήνας και τον «

Όρκο των Αθηναίων Εφήβων» έως την περίοδο μετά την ίδρυση του Νεότερου Ελληνικού Κράτους, το 1830, και την κανονιστική του αποτύπωση σε όλα τα μετέπειτα Συντάγματά μας, έως την κορύφωσή του δια της θέσπισης της διάταξης του άρθρου 120 παρ.4 του ισχύοντος Συντάγματος του 1975.

I. Ένας προπομπός του Δικαιώματος Αντίστασης κατά τους θεσμούς της Αθηναίων Πολιτείας υπό το καθεστώς της τότε Άμεσης Δημοκρατίας

Ευθύς εξ αρχής, και σύμφωνα με τα αμέσως πιο πάνω παρατεθέντα, καταθέτω την άποψη πως, σε ό,τι αφορά το Έθνος των Ελλήνων, οι θεσμικές και πολιτικές ρίζες του Δικαιώματος της Αντίστασης πρέπει να αναζητηθούν πολύ πριν την κατά το 1830 ίδρυση του Νεότερου Ελληνικού Κράτους και την εν συνεχεία συνταγματική του κατοχύρωση, έως τις προμνημονευθείσες σχετικές ρυθμίσεις του ισχύοντος Συντάγματος του 1975. Μέσα σε αυτό το ερευνητικό πλαίσιο επιχειρείται εφεξής η θεμελίωση και διατύπωση της θέσης ότι -φυσικά υπό συγκεκριμένες νομικές μεθοδολογικές, και όχι μόνο, προϋποθέσεις- το υπό τ' ανωτέρω δεδομένα Δικαίωμα και η σύμφυτη με αυτό υποχρέωση Αντίστασης υπέρ των πολιτειακών θεσμών και υπέρ των αυξημένης τυπικής ισχύος κανόνων δικαίου που το εμπεδώνουν στην πράξη κανονιστικώς μπορεί να αναζητηθεί στο θεσμικό πεδίο της «Αθηναίων Πολιτείας», εντός του αντίστοιχου θεσμικού πεδίου της τότε Άμεσης Δημοκρατίας. Και πιο συγκεκριμένα στον «Όρκο των Αθηναίων Εφήβων», ο οποίος εμφανίζεται ως το πιο αντιπροσωπευτικό εν προκειμένω, μεταξύ άλλων κειμένων της ίδιας περιόδου εναντίον των τυράννων και της τυραννίας, κείμενο με αξιοσημείωτο κανονιστικό περιεχόμενο.

A. Ο Όρκος των Αθηναίων Εφήβων και οι αναφορές του στο Δικαίωμα Αντίστασης

«Ο Όρκος των Αθηναίων Εφήβων» ή «ο της Αγλαύρου Εφήβων Όρκος» ή «ο των Εφήβων Όρκος», ήταν ο όρκος τον οποίο έδιναν οι Αθηναίοι έφηβοι κατά την ενηλικίωσή τους, και συγκεκριμένα όταν έπαιρναν τα όπλα.

1. Πραγματικά οι νέοι Αθηναίοι, φθάνοντας στην ηλικία των 18 ετών, έπρεπε να υπηρετήσουν στρατιώτες για δύο χρόνια. Σε επίσημη τελετή παρουσιάζονταν στην [Εκκλησία του Δήμου](#) στην [Πνύκα](#), αναγράφονταν στους καταλόγους των πολιτών («Ληξιαρχικόν Γραμματεῖον») και εξοπλίζονταν με ένα δόρυ και με μία ασπίδα. Κατόπιν, ένοπλοι ανέβαιναν στην Ακρόπολη και κρατώντας την ασπίδα έδιναν, στο Ιερό της Αγλαύρου, τον «Όρκο των Αθηναίων Εφήβων». Αυτό τον όρκο, τον οποίο ορισμένοι απέδωσαν στον Σόλωνα, διέσωσε ο Αθηναίος ρήτορας και πολιτικός Λυκούργος (390-324 π.Χ.) -που συμπορεύθηκε με τον Δημοσθένη και με τον Υπερείδη ως μέλος της αντιμακεδονικής μερίδας- στον δικανικό του λόγο «Κατά Λεωκράτους» (77), περί το 331 π.Χ. ή λίγο αργότερα. Ο ίδιος όρκος αναφέρεται και από

τον Δημοσθένη, στον δικανικό του λόγο «Περί της Παραπρεσβείας» (303) -περί το 344 π.Χ.- καθώς και από τον Αριστοτέλη, στην «Αθηναίων Πολιτεία» (42).

2. Το κείμενο του Όρκου των Αθηναίων Εφήβων έχει ως εξής: : «Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερὰ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στοιχήσω· ἄμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάσσω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσης ἂν παραδέξωμαι. Καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κραινόντων ἐμφρόνως καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐστυνας ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσῃται ὁμοφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθῃται οὐκ ἐπιτρέψω, ἄμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Καὶ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω. Ἰστορες τούτων Ἄγλαυρος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεὺς, Θαλλῶ, Αὐξῶ, Ἥγεμόνη.» («Δεν θα ντροπιάσω τα ὅπλα τα ιερά, ούτε θα εγκαταλείψω τον συμμαχητή μου, με οποιονδήποτε και αν στοιχηθῶ στην πολεμική γραμμή. Θα αμυνθῶ δε και για τα ιερά και τα ὅσια και μόνος και μαζί με πολλούς. Και την πατρίδα δεν θα παραδώσω μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη από ὅση την παρέλαβα. Και θα υπακούσω πρόθυμα σε αυτούς που δικάζουν κάθε φορά και θα πολιτεύομαι σύμφωνα με τους καθιερωμένους θεσμούς και σύμφωνα με ὅσους ἄλλους ο λαός με κοινή απόφαση θα καθιερώσει. Και σε περίπτωση που κάποιος θα αποπειραθῇ να καταλύσει τους θεσμούς ἢ να μην πειθαρχεῖ σε αυτούς δεν θα το επιτρέψω, θα αμυνθῶ δε και μόνος και μαζί με πολλούς. Και θα τιμήσω τα πατροπαράδοτα ιερά. Μάρτυρες μου γι' αυτά ας εἶναι οι [Ἀγλαυρος](#), [Ἐνυάλιος](#), [Ἄρης](#), [Ζεὺς](#), [Θαλλῶ](#), [Αὐξῶ](#), [Ἥγεμόνη](#).»).

Β. Τα χαρακτηριστικά του Δικαιώματος Αντίστασης στον Όρκο των Αθηναίων Εφήβων.

Ὅπως καθίσταται προφανές, ο «Όρκος των Αθηναίων Εφήβων» προεχόντως αναφέρεται, ευθέως, στην υπεράσπιση των θεσμών. Οι θεσμοί αυτοὶ διαμορφώθηκαν ως μια μορφή αυτοθέσμησης της «Αθηναίων Πολιτείας» υπό το καθεστῶς της Ἀμεσης Δημοκρατίας και, οπωσδήποτε, με τις κανονιστικές και πολιτικές ιδιομορφίες του καθεστώτος τούτου. Ὡς προς τις ιδιομορφίες αυτές παρατηροῦνται τα εξής:

1. Η πορεία της πολιτειακῆς οργάνωσης στον ευρύτερο, γεωγραφικῶς ἀλλά και ιστορικῶς, χώρο της Δύσης ἀπὸ τότε που αναδύονται τα στοιχειώδη δημοκρατικά χαρακτηριστικά της σε ἐπίπεδο οργάνωσης και λειτουργίας των θεσμών εν γένει -δηλαδή, κατ' ουσίαν, ἀπὸ την Ελληνική Αρχαιότητα με ἐπίκεντρο την Αρχαία Αθήνα- ἀποδεικνύει ὅτι η Ελευθερία και η Δημοκρατία βαίνουν παραλλήλως. Ἰδίως με την ἐννοια ὅτι τα, λίγα και δυσδιάκριτα αρχικῶς, δημοκρατικά στοιχεῖα της ως ἄνω οργάνωσης δομοῦνται με τρόπο ο οποίος διευκολύνει την εφαρμογή των αρχῶν της, *lato sensu*, Ελευθερίας

στην πράξη.

α) Βεβαίως, πρόκειται για μια μακραίωνη εξελικτική διαδικασία, στο διαχρονικό πλαίσιο της οποίας αλλάζουν νόημα και ωριμάζουν τόσο η Ελευθερία όσο και η Δημοκρατία, έως ότου φθάσουμε στην σύγχρονη εποχή της θεσμικής υπόστασης της Ελευθερίας την οποία εγγυάται η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία. Την πιο εύγλωττη αφετηρία της παράλληλης εξέλιξης Ελευθερίας και Δημοκρατίας, προς την κατεύθυνση της οργάνωσης και λειτουργίας των υπό την ευρεία του όρου έννοια πολιτειακών θεσμών, συναντάμε στον Θουκυδίδη. Και κατ' ακρίβεια στον «*Επιτάφιο του Περικλέους*» (2.37), με σημείο αναφοράς, κατά τα προεκτεθέντα, την Αρχαία Αθήνα.

β) Απευθυνόμενος προς τους Αθηναίους ο Περικλής αναλύει εισαγωγικώς την «*Αθηναίων Πολιτείαν*». Δηλαδή το πολίτευμα της Αρχαίας Αθήνας με βάση τις δημοκρατικές του συνιστώσες, πάντοτε στο θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο της Άμεσης Δημοκρατίας: «*Καὶ τό ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἔς ὀλίγους ἀλλ' ἔς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται.*» («*Και το πολίτευμά μας καλεῖται δημοκρατία επειδή δεν ανατίθεται στα χέρια των λίγων αλλά των πολλών*». (2.37.1)). Αμέσως μετά ο Περικλής αναφέρεται στο πώς η Ελευθερία -φυσικά με τα μέτρα και τα δεδομένα της εποχής εκείνης- εντάσσεται στο πεδίο της δημοκρατικής οργάνωσης των πολιτειακών θεσμών: «*Ἐλευθέρως δέ τὰ τε πρός τὸ κοινόν πολιτεύομεν καὶ ἔς τήν πρός ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν.* («*Πολιτευόμαστε δε διαπνεόμενοι από πνεύμα ελευθερίας όχι μόνο στον δημόσιο βίο αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις και συναλλαγές*» (2.37.2)).

2. Το παράδειγμα της παραδοσιακής Άμεσης Δημοκρατίας, αναλυόμενο με βάση το καθεστώς της Αρχαίας Αθήνας- μολονότι τα πρώτα σπέρματα της Άμεσης Δημοκρατίας τα συναντάμε στην Ιωνία, π.χ. στην Μίλητο, για τα οποία όμως δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία ενδελεχέστερης μελέτης, ή τουλάχιστον στοιχεία ανάλογα με εκείνα που διαθέτουμε για την Αρχαία Αθήνα και τις αποικίες της- επιβεβαιώνει την αλήθεια του γεγονότος ότι τότε το δίπολο Ελευθερίας και Δημοκρατίας διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στον πολιτειακώς πρόσφορο θεσμικό εξοπλισμό της «*Αθηναίων Πολιτείας*» . Οπωσδήποτε όμως με την διευκρίνιση ότι σε μια τέτοιας μορφής Άμεση Δημοκρατία η Ελευθερία ουσιαστικώς εξαντλείται στην συμμετοχή στα κοινά, παίρνοντας περισσότερο τα χαρακτηριστικά της Πολιτικής Ελευθερίας.

α) Αυτή η συμμετοχή ήταν εκείνη την εποχή εφικτή πρωτίστως λόγω των εδαφικών και πληθυσμιακών δεδομένων της Πόλης-Κράτους. Πολλώ μάλλον όταν η κείμενη τότε νομοθεσία επιφύλασσε την συμμετοχή αυτή όχι σε όλους, αλλά μόνο στον περιορισμένο αριθμό εκείνων στους οποίους είχε επιφυλαχθεί το προνόμιο -γιατί περί προνομίου επρόκειτο- του πολίτη. Αυτή η ενεργός συμμετοχική

παρέμβαση των πολιτών της «Αθηναίων Πολιτείας» επικεντρωνόταν, σχεδόν αποκλειστικώς, στην μέσω της *latu sensu* νομοθετικής διαδικασίας διαμόρφωση της οργάνωσης και της λειτουργίας των βασικών θεσμών της. Επισημαίνεται διευκρινιστικώς ότι μετά την λήψη των αποφάσεων, από τα κατά περίπτωση αρμόδια για την κανονιστική οργάνωση των θεσμών συλλογικά όργανα, η δημοκρατική διαδικασία είχε πλήρως εξαντληθεί. Και μάλιστα ανεξάρτητα από το αν η απόφαση είχε ληφθεί με οριακή πλειοψηφία, κάτι όχι και τόσο ασυνήθιστο για την εποχή εκείνη. Η μειοψηφία, ως στοιχείο της πολιτειακής συλλογικής οργάνωσης, ήταν άγνωστη στην τότε Άμεση Δημοκρατία. Πολύ περισσότερο άγνωστα ήταν, κατ' ακολουθία, οιασδήποτε μορφής ασκήσιμα δικαιώματα της μειοψηφίας.

β) Κατά συνέπεια η Άμεση Δημοκρατία, υπό την προμνημονευόμενη μορφή της, οδηγούσε, και δη νομοτελειακώς, στην δίχως κανένα πραγματικό έλεγχο ηγεμονία της πλειοψηφίας. Εδώ ακριβώς εντοπίζεται ένα σημαντικό μειονέκτημα της τότε Άμεσης Δημοκρατίας, το οποίο υποβάθμιζε τα όποια πλεονεκτήματα συνεπαγόταν η εκκόλαψη μίας προφανώς στοιχειώδους δημοκρατικής οργάνωσης υπό τα σύγχρονα δεδομένα. Διότι ο κατ' ελάχιστο, έστω, έλεγχος της πλειοψηφίας από την μειοψηφία είναι εξ' ορισμού συστατικό, κυριολεκτικώς, στοιχείο κάθε μορφής εξίσου σύγχρονης δημοκρατικής οργάνωσης. Δίχως έναν τέτοιο έλεγχο δεν ήταν νοητό και ασκήσιμο στην πράξη π.χ. ακόμη και το δικαίωμα ισηγορίας, σε όλη του την έκταση. Κάτι το οποίο ήταν οπωσδήποτε σημαντικό για την λειτουργία της Δημοκρατίας στην παραδοσιακή Άμεση Δημοκρατία, ως πρωτόλεια διάσταση της ελευθερίας της έκφρασης. Ελευθερίας η οποία ήταν, αυτονοήτως, παντελώς άγνωστη στα τότε αυταρχικά καθεστώτα δεσποτικής καταβολής και οργάνωσης.

3. Σημαντικό όμως θεσμικό αντίβαρο αναφορικά με τα δικαιώματα αυτά κατά την λειτουργία της Άμεσης Δημοκρατίας στην «Αθηναίων Πολιτεία», ιδίως σε ό,τι αφορά τις σχέσεις μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, ήταν η αναγνώριση, στο ανώτατο δυνατό κανονιστικώς επίπεδο, του δικαιώματος αλλά και της επέκεινα αυτόθροης υποχρέωσης των Αθηναίων Πολιτών να υπερασπίζονται, χωρίς όρους και περιορισμούς, τις θεσμικές της αντηρίδες, όπως είχαν προκύψει κατά την ως άνω νομοθετική παραγωγή των αρμόδιων συλλογικών πολιτειακών οργάνων.

α) Ιδίως δε τις θεσμικές εκείνες αντηρίδες, στις οποίες στηρίζονταν οι πολιτειακές βάσεις της «Αθηναίων Πολιτείας», όπως διαμορφώθηκαν εξελικτικώς κατά την εφαρμογή στην πράξη της Άμεσης Δημοκρατίας. Για την ουσία και το θεσμικό μέγεθος αυτών των βάσεων αρκεί η μαρτυρία αφενός του Θουκυδίδη στην Ιστορία του -και κατά κύριο λόγο στο πλαίσιο του «Επιταφίου»- και, αφετέρου, του Αριστοτέλους στην «Αθηναίων Πολιτεία», κατά τα προεκτεθέντα.

β) Το δικαίωμα και την αντίστοιχη υποχρέωση υπεράσπισης των θεσμών αυτών της «Αθηναίων Πολιτείας», όπως είχαν αναγνωρισθεί στους Αθηναίους Πολίτες, περιγράφει, με την ενάργεια των διακριτικών γνωρισμάτων της *imperatoria brevitatis*, κατ' εξοχήν το εξής απόσπασμα -όπως τούτο παρατέθηκε προηγουμένως- του «Όρκου των Αθηναίων Εφήβων». Απόσπασμα το οποίο και τους προϊδέαζε για το τι οφείλουν να πράξουν, υπό την μορφή ισόβιου δικαιώματος και διαρκούς υποχρέωσης, αμέσως μετά την ενηλικίωσή τους: «καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐστυνας ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσῃται ὁμοφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθῃται οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν.» (...«Θα πολιτεύομαι σύμφωνα με τους καθιερωμένους θεσμούς και σύμφωνα με όσους άλλους ο λαός με κοινή απόφαση θα καθιερώσει. Και σε περίπτωση που κάποιος θα αποπειραθεί να καταλύσει τους θεσμούς ή να μην πειθαρχεί σε αυτούς, δεν θα το επιτρέψω, θα αμυνθώ δε και μόνος και μαζί με πολλούς.»).

4. Την αδιαμφισβήτητη ιστορικώς -και όχι μόνο- σημασία της υπεράσπισης των θεσμών, στο πλαίσιο της αυτοθέσμησης της «Αθηναίων Πολιτείας» με βάση τα προπαρατεθέντα εξίσου θεσμικά χαρακτηριστικά του «Όρκου των Αθηναίων Εφήβων», αναδεικνύει με σαφήνεια η αντίστιξη του σε σχέση με τον «παιάνα των Σπαρτιατών», τον οποίο οι Σπαρτιάτες μαχητές έψαλλαν βαδίζοντας προς την μάχη. Ήτοι σε μια κορυφαία για τους Σπαρτιάτες πολεμική υποχρέωση, η οποία σηματοδοτεί και τον κατά μέγιστο μέρος αμιγώς στρατιωτικό χαρακτήρα της πολιτειακής οργάνωσης της Αρχαίας Σπάρτης.

α) Το κείμενο του παιάνα αυτού, όπως περισώθηκε από αρκετά αρχαία κείμενα, έχει ως εξής: «Ἄγετ', ὦ Σπάρτας εὐάνδρῳ κῶροι πατέρων πολιτατᾶν λαιὰ μὲν ἴτυν προβάλεσθε, δόρυ δ' εὐτόλμῳς ἄνχεσθε, μὴ φειδομένοι τᾶς ζωᾶς. Οὐ γὰρ ρ πάτριόν τα Σπάρτα!» («Εμπρός λοιπόν παιδιά πατέρων πολιτών της ευάνδρου Σπάρτης, με το αριστερό χέρι προτάξετε την ασπίδα, και με το δεξί χέρι υψώστε τολμηρά το δόρυ, χωρίς να υπολογίζετε την ζωή σας. Γιατί το να σκέφτεσθε την ζωή σας δεν αρμόζει στις πατροπαράδοτες αρχές και αξίες της Σπάρτης.»).

β) Είναι πρόδηλο ότι από αυτό τον πολεμικό παιάνα των Σπαρτιατών απουσιάζει οιαδήποτε αναφορά στην υπεράσπιση των θεσμών. Βαδίζοντας προς την μάχη οι

Σπαρτιάτες είχαν ως μόνο μέλημα την υπεράσπιση της Πατρίδας, της Σπάρτης. Όμως η Αρχαία Σπάρτη στηριζόταν και πολιτειακώς, όπως ήδη διευκρινίσθηκε, σε μία προδήλως στρατιωτική βάση δίχως συνιστώσες δημοκρατικής οργάνωσης, και δη οργάνωσης με έστω και στοιχειώδη χαρακτηριστικά Άμεσης Δημοκρατίας. Κάτι το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, σε αντίθεση προς την Αρχαία Αθήνα, στην Αρχαία Σπάρτη δεν ήταν νοητή η αυτοθέσμιση που κυριαρχούσε στο πλαίσιο της «Αθηναίων Πολιτείας». Άρα δεν ήταν νοητή κανονιστικώς η αναγνώριση στους Σπαρτιάτες μαχητές ενός είδους δικαιώματος αντίστασης υπέρ των πολιτειακών θεσμών, δοθέντος ότι το θεσμικό στοιχείο αναλογεί, εκ της φύσεώς του, σε έστω και αμυδρώς διαφαινόμενες *latu sensu* δημοκρατικές ρίζες πολιτειακής οργάνωσης.

5. Ακόμη πιο ευκρινής -αλλά στην συγκεκριμένη περίπτωση εμφανίζεται και ως αναμενόμενη- είναι η απουσία θεσμικών στοιχείων και, επέκεινα, θεσμικών διαστάσεων στον «Όρκο των Ελλήνων» στις Πλαταιές ή «Όρκο των Πλαταιών». Δηλαδή στον όρκο που έδωσαν, μάλλον στον Ισθμό της Κορίνθου, οι Έλληνες πριν από την μάχη των Πλαταιών, τον Αύγουστο του 479 π.Χ. Δηλαδή την μάχη μεταξύ των ενωμένων Ελλήνων, υπό την ηγεσία του Σπαρτιάτη βασιλιά Πausανία, και των Περσών υπό τον Μαρδόνιο, γαμβρό του Ξέρξη.

α) Ας τονισθεί εδώ ότι το περιεχόμενο του «Όρκου των Πλαταιών» δεν μνημονεύεται από τον κυριότερο ιστορικό μάρτυρα των Μηδικών Πολέμων, τον Ηρόδοτο, ο οποίος αναφέρεται εν εκτάσει και στην Μάχη των Πλαταιών. Επιπροσθέτως, και όπως ήδη σημειώθηκε, αν και εφόσον δόθηκε -και μάλλον δόθηκε, κατά την επικρατέστερη ιστορικώς άποψη- αυτός ο όρκος, τούτο πρέπει να συνέβη στον Ισθμό της Κορίνθου όπου συγκεντρώθηκαν οι Έλληνες, πλην των Θηβαίων, και πήραν την απόφαση σύναψης μεταξύ τους συμφωνίας «κατά βαρβάρων», δηλαδή κατά των Περσών. Μια εκδοχή του «Όρκου των Πλαταιών», πολύ διαφορετική από αυτή που αναφέρεται έως σήμερα ως η πιο πιθανή, σώζεται στην μαρμάρινη στήλη η οποία ανακαλύφθηκε στις Αχαρνές, το 1932.

β) Το κατά την επικρατέστερη εκδοχή, όπως ήδη επισημάνθηκε πιο πάνω, κείμενο του «Όρκου των Πλαταιών» έχει ως εξής: «Οὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας. Οὐδὲ ἐγκαταλείψω τοὺς ἡγεμόνας, οὔτε ζῶντας, οὔτε ἀποθανόντας. Ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ μάχῃ τελευτήσαντας τῶν συμμάχων ἀπάντας θάψω. Καὶ κρατήσας τῷ πολέμῳ τοὺς βάρβαρους, τῶν μὲν μαχεσαμένων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πόλεων οὐ δεμίαν ἀνάστατον ποιήσω. Τὰς δὲ τὰ τοῦ βάρβαρου προελομένας ἀπάσας δεκατεύσω. Καὶ τῶν ἱερῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων ὑπὸ τῶν βάρβαρων οὐδὲν ἀνοικοδομήσω παντάπασι. Ἀλλὰ ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἔστω καταλείπεσθαι τῆς τῶν βάρβαρων ἀσεβείας.» («Δεν θα θέσω την ζωή πάνω από την ελευθερία, ούτε θα εγκαταλείψω τους ηγέτορες, ούτε ζωντανούς ούτε νεκρούς, αλλά εκείνους από τους συμμάχους που θα πέσουν στην μάχη όλους θα τους τιμήσω με την δέουσα ταφή. Και αφού επικρατήσω στον πόλεμο κατά των βαρβάρων, οὐδὲν ἀνοικοδομήσω παντάπασι. Ἀλλὰ ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἔστω καταλείπεσθαι τῆς τῶν βάρβαρων ἀσεβείας.»)

Η κατά τα ως άνω απουσία δέσμευσης υπεράσπισης των θεσμών στον «Όρκο των Πλαταιών» αιτιολογείται ευχερώς, εκ του ότι στην Μάχη των Πλαταιών ενώθηκαν οι Έλληνες για να πολεμήσουν υπέρ της Ελευθερίας τους τον κοινό εχθρό όλων τους, τους Πέρσες. Άρα δεν ενώθηκαν οι πολίτες μιας Πόλης-Κράτους για να υπερασπισθούν τους θεσμούς της Πόλης τους, σύμφωνα με τους νόμους που είχαν θεσπισθεί ως προς την οργάνωση και την λειτουργία των θεσμών τούτων.

Γ. Η διαχρονική κανονιστική εμβέλεια του Δικαιώματος Αντίστασης υπό το φως αντίστοιχων κανονιστικών δεδομένων του «Όρκου των Αθηναίων Εφήβων»

Όπως καθίσταται επαρκώς εμφανές ένα τέτοιο Δικαίωμα Αντίστασης στο πλαίσιο του «Όρκου των Αθηναίων Εφήβων», το οποίο ερείδεται ευθέως επί της αντίστοιχης υποχρέωσης αντίστασης υπέρ των θεμελιωδών πολιτειακών θεσμών θυμίζει, βεβαίως τηρουμένων των στοιχειωδών ιστορικών και κανονιστικών αναλογιών, το δικαίωμα και μία μορφή έστω και περισσότερο ηθικώς επιβεβλημένης υποχρέωσης των Ελλήνων όπως καθιερώνονται από την, κατά τα αναλυτικώς διευκρινισθησόμενα στην συνέχεια, διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975: «*Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οιοδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία.*»

- Πολλώ μάλλον όταν και στις δύο περιπτώσεις, και παρά την πάροδο πολλών αιώνων από την εποχή του κολοφώνα της «Αθηναίων Πολιτείας» , κοινή ρίζα, θεσμική αλλά και βαθύτατα πολιτική, των κανονιστικών αυτών κειμένων που θεμελιώνουν ένα τέτοιο δικαίωμα και μία τέτοια -βεβαίως, και όπως θα καταφανεί εκτενέστερα στη επόμενη ενότητα αυτής της ανάλυσης, σαφώς σχετικοποιημένη στο πλαίσιο της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975- υποχρέωση είναι, κατά βάθος, ο πατριωτισμός των Αθηναίων τότε, των Ελλήνων εν γένει σήμερα. Και τούτο διότι στην μεν διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975 γίνεται ρητή αναφορά στον πατριωτισμό των Ελλήνων, ενώ ο πατριωτισμός αυτός είναι πρόδηλος -μάλλον δε κατάδηλος- στον «Όρκο των Αθηναίων Εφήβων» , και δη στην κατά τα όσα ήδη εκτέθηκαν αρχή του: «*Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερὰ, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στοιχήσω· ἄμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἔλᾰσσω παραδῶσω, πλείῳ δὲ καὶ ἀρείῳ ὅσης ἂ*

ν παραδέξωμαι.» («Δεν θα ντροπιάσω τα όπλα τα ιερά, ούτε θα εγκαταλείψω τον συμμαχητή μου, με οποιονδήποτε κι αν στοιχηθώ στην πολεμική γραμμή. Θα αμυνθώ και για τα ιερά και τα όσια και μόνος και μαζί με πολλούς. Και την πατρίδα δε θα παραδώσω μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη από όση την παρέλαβα.»).

- Ας σημειωθεί, εν κατακλείδι και επιπροσθέτως, ότι μια τέτοια ιστορική σύνδεση της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975 με τα θεσμικά και τα ειδικότερα κανονιστικά δεδομένα του «*Όρκου των Αθηναίων Εφήβων*» μπορεί να καταστεί χρήσιμη όχι μόνο για την *stricto sensu* αναζήτηση των αρχικών της καταβολών. Αλλά και σαφώς ευρύτερα, ακόμη δε και γι' αυτό τούτο το νομικό πλαίσιο των αμιγώς ρυθμιστικών δεδομένων της ως άνω διάταξης.

α) Με την έννοια ότι οι καταβολές αυτές μπορούν, υπό τις απαραίτητες και επιστημονικώς ενδεδειγμένες νομικές προϋποθέσεις, να φωτίσουν μέχρι και την όλη ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 120 παρ. 4 του ισχύοντος Συντάγματος, υπό την έποψη κυρίως της ιστορικής, ακόμη όμως και της τελεολογικής, ερμηνείας τους. Μία τέτοια νομική προσέγγιση δεν ενέχει κάτι το υπερβολικό -και πολύ περισσότερο δεν μπορεί να θεωρηθεί εσφαλμένη- αν αναλογισθούμε από την μία πλευρά την σύγχρονη γενικευμένη κρίση εξαιρετικά κρίσιμων θεσμών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας διεθνώς αλλά και στην Χώρα μας, κατ' εξοχήν εξαιτίας πρωτόγνωρων ασύμμετρων απειλών που υπονομεύουν επικίνδυνα το υπόβαθρό τους και τον πυρήνα τους. Και, από την άλλη πλευρά και συνακόλουθα, το πόσο το Δικαίωμα Αντίστασης εναντίον των κάθε είδους εχθρών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας -επομένως και εναντίον των εχθρών του Συντάγματος, ιδίως δε αυτού- αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη επικαιρότητα και αξία. Ενώ, ταυτοχρόνως, απαιτεί ολοένα και αποτελεσματικότερα καθώς και πολυδιάστατα μέσα ατομικής και συλλογικής άσκησής του, πάντοτε εντός του κατά περίπτωση κανονιστικού πλαισίου που το καθιερώνει αλλά και το οριοθετεί.

β) Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο για εμάς, τους Έλληνες, αν αναλογισθούμε και ότι κατά την ορθότερη άποψη η κατά τ' ανωτέρω διάταξη του Συντάγματός μας που θεσπίζει το Δικαίωμα Αντίστασης δεν είναι, τουλάχιστον ως προς τον κανονιστικό πυρήνα της που αφορά την προστασία της βάσης και της μορφής του Πολιτεύματος, αναθεωρητέα κατά την πρόβλεψη του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος. Με την έννοια ότι δεν είναι επιτρεπτή η μέσω της αναθεώρησης του Συντάγματος κατάργηση ή και η ουσιώδης αποδυνάμωση του συνταγματικώς εγγυημένου κανονιστικού υπόβαθρου αποτελεσματικής άσκησης του Δικαιώματος Αντίστασης.

II. Η διαχρονία της συνταγματικής κατοχύρωσης του Δικαιώματος Αντίστασης στο πλαίσιο της Συνταγματικής Ιστορίας μας έως την θέσπιση και την έναρξη ισχύος του Συντάγματος του 1975

Πολλούς αιώνες μετά την θεσμική ανίχνευση του Δικαιώματος Αντίστασης στον «*Όρκο των Αθηναίων Εφήβων*» της «Αθηναίων Πολιτείας», το δικαίωμα τούτο όχι μόνον αναβιώνει αλλά και αρχίζει να αποκτά ακόμη και συνταγματικές βάσεις αμέσως μετά την έναρξη της Εθνεγερσίας του 1821, θεσπιζόμενο, έστω και στοιχειωδώς, μέσω των πρώτων Συνταγμάτων της υπό απελευθέρωση Ελλάδας. Και μάλιστα ήδη πριν την ίδρυση του Νεότερου Ελληνικού Κράτους με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1830. Συγκεκριμένα, η ιστορική έρευνα αποδεικνύει ότι σταθερή και αδιαπραγμάτευτη ήταν η βούληση της συντριπτικής πλειοψηφίας των Αγωνιζόμενων -καθ' οιονδήποτε τρόπο, ήτοι τόσο στο πλαίσιο του ένοπλου αγώνα όσο και στο πλαίσιο του αγώνα με κάθε διαθέσιμο πνευματικό ή άλλο παρεμφερές μέσο- Ελλήνων όχι μόνο να απελευθερωθεί το επί τέσσερις αιώνες υπόδουλο, υπό τον οθωμανικό ζυγό, Έθνος των Ελλήνων και να καταστεί η Ελλάδα ανεξάρτητο και αυτόνομο Έθνος-Κράτος. Αλλά και να αποκτήσει το Κράτος αυτό ευθύς εξ αρχής θεσμικές βάσεις Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και κατοχύρωσης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, με την θέσπιση ολοκληρωμένου Συντάγματος εφαρμοζόμενου στα εν τω μεταξύ απελευθερωμένα εδάφη της τότε Ελληνικής Επικράτειας.

A. Το Δικαίωμα Αντίστασης στα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου 1822-1827

Ήταν δε τέτοια η ένταση αυτής της και θεσμικώς προσανατολισμένης βούλησης των Αγωνιζόμενων Ελλήνων, ώστε αρκετά χρόνια πριν την ίδρυση του Νεότερου Ελληνικού Κράτους μέσω διαδοχικών Εθνικών Συνελεύσεων θέσπισαν Συντάγματα μεσούσης της επαναστατικής περιόδου.

1. Και τούτο, προκειμένου να θεμελιώσουν και πάνω σε όσο το δυνατόν πιο στέρεες θεσμικές αντηρίδες τον Αγώνα για την ευόδωση της Εθνεγερσίας του 1821, ενισχύοντας έτσι και το αγωνιστικό φρόνημα των Ελλήνων ως προς την προοπτική άμεσης αποτίναξης του οθωμανικού ζυγού.

α) Αυτό είναι, σε τελική ανάλυση, το όλο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε, ταχύτατα, αυτό το οποίο έχει συμβολικώς χαρακτηριστεί ως ο «*συνταγματισμός των Ελλήνων*» ήδη από τις απαρχές της Εθνεγερσίας του 1821. Τα προμνημονευόμενα, επαναστατικά όπως αποκλήθηκαν, εφαρμοσθέντα Συντάγματα, ήταν: Πρώτον, το «*Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*», το οποίο θέσπισε η Α΄ Εθνική Συνέλευση, το 1822. Δεύτερον, το «*Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*» ή «*Νόμος της Επιδαύρου*», το οποίο θέσπισε η Β΄ Εθνική Συνέλευση, το 1823. Και, τρίτον, το οριστικό «*Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*», το οποίο θέσπισε η Γ΄ Εθνική Συνέλευση, το 1827.

β) Ο συνταγματισμός των Ελλήνων εκείνης της περιόδου αναδεικνύεται, με εμφατική μάλιστα ενάργεια, και εκ του ότι οι κατά τα προεκτεθέντα Εθνικές Συνελεύσεις όχι μόνο θέσπισαν πλήρη κανονιστικώς και σαφώς προοδευτικά, από δημοκρατική έποψη, Συντάγματα. Αλλά φρόντισαν να θωρακίσουν τα Συντάγματα αυτά και με ορισμένες εγγυήσεις για την τήρησή τους. Και μάλιστα εγγυήσεις οι οποίες προοιωνίζονταν σαφώς, σε ό,τι αφορά τις ειδικότερες εγγυήσεις τήρησης του θεσπιζόμενου Συντάγματος, από την μία πλευρά το μετέπειτα Δικαίωμα Αντίστασης. Και, από την άλλη πλευρά, τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος εγγυάτο τον αυστηρό χαρακτήρα των Συνταγμάτων αυτών, ιδίως μέσω των προβλέψεων που όριζαν ότι το Σύνταγμα δεν μπορεί να τροποποιηθεί, καθ' οιονδήποτε τρόπο, με κανονιστικού περιεχομένου διατάξεις υποδεέστερης τυπικής ισχύος, τις οποίες μπορούσαν να θεσπίσουν κυρίως η Νομοθετική Εξουσία και η Εκτελεστική Εξουσία.

2. Τέτοιες εγγυήσεις τήρησης του Συντάγματος θέσπιζαν:

α) Πρώτον, το «*Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*» («*Νόμος της Επιδαύρου*») του 1823, δια του Ψηφίσματος της Β΄ Εθνικής Συνέλευσης (άρ. 19 των Πρακτικών), το οποίο αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του Συντάγματος τούτου. Κατ' ακρίβεια, το προμνημονευόμενο Ψήφισμα όριζε, μεταξύ άλλων:

α1) «*Ἀ' Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ ὄνομα, Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου, ἀναγνωριζόμενον εἰς τὸ ἑξῆς, ἀφιερώνεται εἰς τὴν εὐνοίαν τῶν λαῶν, καὶ εἰς τὸν πατριωτισμὸν παντὸς Ἑλληνοῦ, διὰ νὰ ἐνεργῇται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν* .» Όπως ευθέως προκύπτει από την διάταξη αυτή τότε φαίνεται να θεσπίζεται, για πρώτη φορά στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ένα Δικαίωμα

Αντίστασης που η άσκησή του ισοδυναμούσε με μία μορφή εγγύησης της τήρησης του Συντάγματος, υπό την έννοια του πλήρους σεβασμού του και της επέκεινα πλήρους εφαρμογής του στην πράξη. Επιπλέον ο όρος «αφιερώνεται», που περιλαμβάνεται στο κείμενο της διάταξης αυτής υπήρξε, δίχως αμφιβολία, οδηγός για την διάταξη του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1844 -κατά την οποία η τήρηση του Συντάγματος «αφιερούται» στον πατριωτισμό των Ελλήνων- που, όπως θα αναλυθεί περισσότερο στην συνέχεια, ήταν και η αφετηρία για την έκτοτε ρητή κατοχύρωση του Δικαιώματος Αντίστασης σε όλα, ανεξαιρέτως, τα μεταγενέστερα Συντάγματά μας.

α2) «**β**´ Έπ' οὐδεμίᾳ προφάσει καὶ περιστάσει δύναται ἡ Διοίκησις νὰ νομοθετήσῃ ἐναντίον εἰς τὸν παρὸν Πολίτευμα.». Η διάταξη αυτή ενίσχυε ρυθμιστικώς την προηγούμενη ως εγγύηση τήρησης του Συντάγματος. Και τούτο ιδίως διότι κατοχύρωνε, ρητῶς και αδιακρίτως, την αρχή της υπεροχής της τυπικής ισχύος του Συντάγματος έναντι των λοιπών κανόνων δικαίου της Έννομης Τάξης και, περαιτέρω, έστω και εμμέσως αποσαφήνιζε κανονιστικώς τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Με άλλες λέξεις, η διάταξη αυτή μάλλον πρέπει να θεωρηθεί ως η πρώτη ρύθμιση στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία η οποία καθιέρωσε, ως εγγύηση τήρησης του Συντάγματος, την κανονιστικώς θεμελιώδη αρχή του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Και δη ως ευθεία συνέπεια του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος. Μία αρχή η οποία μεταφυτεύθηκε σταδιακώς, με ολοένα και πληρέστερες διατάξεις, σε όλα τα μεταγενέστερα Συντάγματά μας, με κορύφωση τις ρυθμίσεις του Συντάγματος του 1975 κατά τα εκτεθησόμενα στο πλαίσιο της ερμηνείας και εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 120 παρ.4.

β) Δεύτερον, το «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» («Σύνταγμα της Τροιζήνας») του 1827, δια του Ψηφίσματος της Γ´ Εθνικής Συνέλευσης (άρ ΙΕ´ του «κώδικος των ψηφισμάτων»). Που και αυτό -όπως και το Ψήφισμα της Β´ Εθνικής Συνέλευσης κατά τα όσα αμέσως πιο πάνω διευκρινίσθηκαν- αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του Συντάγματος τούτου. Ας σημειωθεί δε ότι το Ψήφισμα αυτό της Γ´ Εθνικής Συνέλευσης, με ελάχιστες και καθαρώς αποσαφηνιστικές αλλαγές, επαναλάμβανε σχεδόν αυτούσιες τις κατά τα ως άνω εγγυήσεις τήρησης του Συντάγματος του Ψηφίσματος της Β´ Εθνικής Συνέλευσης. Σε αυτό ακριβώς το πεδίο το Σύνταγμα του 1827 όριζε:

β1) Για μεν το Δικαίωμα Αντίστασης: «**Α**´ Τὸ αὐτὸ πολίτευμα, ὑπὸ τ´ ὄνομα, Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ἀναγνωριζόμενον ἐφεξῆς ἀφιεροῦται εἰς τὴν πίστιν τῆς Βουλῆς, τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ Δικαστικοῦ, διὰ νὰ διατηρῇται ἐν ἀκριβείᾳ, ἀφιεροῦται εἰς τὴν εὐνοίαν τῶν λαῶν, καὶ εἰς τὸν πατριωτισμὸν παντὸς Ἕλληνας, διὰ νὰ

ένεργηται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν.».

β2) Για δε την ρήτρα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, ως αυτόθροης συνέπειας του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος: «**Β**´ Ἐπ' οὐδεμία προφάσει καὶ περιστάσει δύναται ἡ Βουλὴ, ἢ ἡ Κυβέρνησις νὰ νομοθετήσῃ ἢ νὰ ἐνεργήσῃ τί ἐναντίον εἰς τὸ παρὸν πολιτικὸν σύνταγμα.».

Β. Το Δικαίωμα Αντίστασης από το Σύνταγμα του 1844 έως το Σύνταγμα του 1952

Θα τεκμηριωθεί εκτενέστερα στην πορεία της ανάλυσης αυτής ότι ιστορική μήτρα, από την οποία διαμορφώθηκε το βασικό ρυθμιστικό πλαίσιο της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975 για το Δικαίωμα Αντίστασης - φυσικά με τις πολύ σημαντικές προσθήκες που ολοκλήρωσαν την κανονιστική μορφή του- υπήρξε η διάταξη του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1844. Σύνταγμα το οποίο παραχωρήθηκε -άρα ουδόλως θεσπίσθηκε με έστω και κατ' επίφαση δημοκρατικές διαδικασίες- από τον «*ελέω Θεού Βασιλέα της Ελλάδος*» Όθωνα, ως συμβιβασμός του προς τις απαιτήσεις των ηγητόρων της επαναστατικής κίνησης της 3ης Σεπτεμβρίου 1842, και ίσχυσε, οπωσδήποτε με διακυμάνσεις ή και ανατροπές, έως το 1864 ως «*Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*».

1. Εμπνεόμενο από τις ρήτρες περί των εγγυήσεων τήρησης του Συντάγματος, οι οποίες προϋπήρχαν κατά τα προαναφερθέντα στα σχετικά Ψηφίσματα που συμπλήρωναν το κείμενο τόσο του «*Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος*» του 1823 («*Συντάγματος του Άστρους*») όσο και του οριστικού «*Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος*», του 1827 («*Συντάγματος της Τροιζήνας*»), το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1844, με εξαιρετικά λακωνικό τρόπο, όριζε τα εξής: «*Ἡτῆρησις του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων.».*

α) Ουδεμία όμως άλλη, πρόσθετη, εγγύηση υπήρχε στο Σύνταγμα αυτό για την προοπτική άσκησης ενός κανονιστικώς στοιχειωδώς οριοθετημένου Δικαιώματος Αντίστασης σε περίπτωση επιχείρησης κατάλυσής του δια της βίας. Είναι φανερό ότι η νοοτροπία αυτή των συντακτών του κειμένου του Συντάγματος του 1844 εξηγείται από την ίδια την θεσμική του φύση, και κατ' ακρίβεια από το γεγονός ότι, κατά τα προεκτεθέντα, ήταν προϊόν παραχώρησης προς τον Ελληνικό Λαό από τον «*ελέω Θεού Βασιλέα της Ελλάδος*», τον Όθωνα.

β) Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, σε ό,τι αφορά την θεσμική φύση του Συντάγματος του 1844, ότι στο προοίμιό του (άρ. 2) αναφερόταν ρητώς πως ο Όθων έκανε σημαντικές παρεμβάσεις και παρατηρήσεις επί του σχεδίου του Συντάγματος τούτου πριν από την ψήφισή του εκ μέρους της Εθνικής Συνέλευσης,

οι οποίες έγιναν «μετ' ευχαριστιών» δεκτές από την πλευρά της (άρ. 3). Ενώ στην συνέχεια του ίδιου προοιμίου (άρ. 4) αναφέρεται, επίσης ρητώς, ότι αφενός ο Όθων «απεδέχθη τας παρ' αυτής εκφρασθείσας ευχάς» και, αφετέρου, το Σύνταγμα του 1844 «συνωμολογήθη» μεταξύ αυτού και των «πληρεξουσίων του Έθνους».

2. Κατά τρόπο μάλλον παράδοξο η διάταξη του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1844, αναφορικά με το πρωτόλειο Δικαίωμα Αντίστασης το οποίο θέσπιζε, υιοθετήθηκε αυτούσια από τα μεταγενέστερα Συντάγματα. Και τούτο μολονότι αυτά είχαν πια αποκτήσει πιο δημοκρατικά χαρακτηριστικά και, εν πάση περιπτώσει, δεν ήταν «Συντάγματα κατά παραχώρηση». Κάτι το οποίο προκύπτει, μεταξύ άλλων, και εκ του ότι σε όποιες περιπτώσεις τα Συντάγματα αυτά ίσχυσαν υπό το καθεστώς της Βασιλείας, ο επικεφαλής του Κράτους αναφερόταν όχι πλέον ως «Βασιλεύς της Ελλάδος» -όπως συνέβαινε με το Σύνταγμα του 1844- αλλά ως «Βασιλεύς των Ελλήνων.»

α) Συγκεκριμένα δε η προμνημονευόμενη διάταξη του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1844 υιοθετήθηκε αυτούσια:

α1) Από το Σύνταγμα του 1864, ως άρθρο 107.

α2) Από το Σύνταγμα του 1911, ως άρθρο 111.

α3) Από το Σύνταγμα του 1927, ως άρθρο 127.

α4) Και από το Σύνταγμα του 1952, ως άρθρο 114.

β) Μέσω της ιστορικής αναδρομής που προηγήθηκε, ως προς την πορεία της θεσμικής και κανονιστικής εξέλιξης του Δικαιώματος Αντίστασης από την διάταξη του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1844 έως την διάταξη του άρθρου 114 του Συντάγματος του 1952, αποκαλύπτονται ευχερώς τα στοιχεία εκείνα τα οποία αναδεικνύουν τον σαφώς ολοκληρωμένο, όπως θα καταστεί πιο κάτω αναλυτικώς εμφανές, ρυθμιστικό πυρήνα της ισχύουσας πλέον διάταξης του άρθρου 120 παρ.4 του Συντάγματος. Συμπερασματικώς λοιπόν μπορεί να υποστηριχθεί ότι, σε σχέση με τις προγενέστερες εν προκειμένω συνταγματικές ρυθμίσεις, η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975 έχει εμπλουτίσει, μέσω της κανονιστικής διορατικότητας των συντακτών της, τα θεσμικά χαρακτηριστικά του Δικαιώματος Αντίστασης προεχόντως με τα εξής στοιχεία, τα οποία φυσικά θα αναδειχθούν περισσότερο στο πλαίσιο των σκέψεων που θα παρατεθούν στον οικείο τόπο:

β1) Η αντικατάσταση του όρου «αφιερούται» με τον όρο «επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων» ενέχει προδήλως τα αναγκαία ενεργητικά, και κατά τούτο δυναμικά, στοιχεία για την πλήρη άσκηση του Δικαιώματος

Αντίστασης εντός του κανονιστικού πλαισίου μιας πραγματικής *lex perfecta*. Πολλώ μάλλον όταν ο όρος «επαφίεται» αιτιολογεί καταλλήλως και την καθιέρωση μιας μορφής «υποχρέωσης αντίστασης» -πάντοτε με τις διευκρινίσεις που θα προστεθούν επίσης στον οικείο τόπο- όπως αυτή θεσπίζεται επιπροσθέτως στην διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975.

β2) Τέλος, το ρυθμιστικό πλαίσιο της άσκησης του Δικαιώματος Αντίστασης στην διάταξη του άρθρου 120 παρ.4 του Συντάγματος του 1975 ολοκληρώνεται καθοριστικώς μέσω της λακωνικής, πλην όμως άκρως περιεκτικής, κανονιστικής οριοθέτησης του όρου «επαφίεται», όπως επισημάνθηκε αμέσως προηγουμένως. Και τούτο, διότι η ως άνω οριοθέτηση συμπλέει με τον κατά την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975 θεσπισμένο σκοπό της άσκησης του Δικαιώματος Αντίστασης. Δηλαδή τον σκοπό της εκ μέρους του φορέα ή των φορέων του Δικαιώματος τούτου προβολής αντίστασης, και δη με κάθε συνταγματικώς επιτρεπτό μέσο, *«εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία.»*

III. Η θεσμικώς ολοκληρωμένη κατοχύρωση του Δικαιώματος Αντίστασης με βάση το κανονιστικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 120 παρ.4 του Συντάγματος

Σε συνέχεια των όσων ήδη παρατέθηκαν πρέπει να γίνει δεκτό ότι, όπως προκύπτει από την γραμματική, την ιστορική, την συστηματική και ιδίως από την τελεολογική ερμηνεία της, η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του ισχύοντος Συντάγματος, που θεσπίζει το Δικαίωμα Αντίστασης, συμπυκνώνει και προεκτείνει κανονιστικώς όλα τα σχετικά δεδομένα των αντίστοιχων συνταγματικών ρυθμίσεων από τις καταβολές της Συνταγματικής Ιστορίας μας. Η πραγματικότητα αυτή αιτιολογεί με επάρκεια και το ότι πρέπει να θεωρηθεί πως η ως άνω διάταξη συνθέτει την πιο ολοκληρωμένη έως σήμερα συνταγματική κατοχύρωση του Δικαιώματος Αντίστασης, ορίζοντας τα εξής: *«Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οιασδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με βία.»*. Με αυτό το περιεχόμενο η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, στις γενικές της γραμμές, θεσμοθετεί το Δικαίωμα Αντίστασης αποσαφηνίζοντας ρυθμιστικώς κυρίως ότι οι φορείς του –και συγκεκριμένα καθένας και όλοι οι Έλληνες μαζί- αφενός νομιμοποιούνται να το ασκήσουν επειδή η εν γένει τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό τους. Και, αφετέρου, με αυτή την άσκησή του εκδηλώνουν δημοσίως την βούλησή τους να εκπληρώσουν και μία μορφή υποχρέωσής τους για αντίσταση, με κάθε συνταγματικώς επιτρεπτό μέσο, εναντίον οιασδήποτε επιχειρεί να καταλύσει το Σύνταγμα με την βία. Από αυτό το κανονιστικό πλαίσιο του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος προκύπτουν, κατά κύριο λόγο, και τα εξής:

A. Τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του Δικαιώματος Αντίστασης στο κανονιστικό πλαίσιο της διάταξης του άρθρου 120 παρ.4 του Συντάγματος

Το Δικαίωμα Αντίστασης είναι θεσμικώς ιδιόμορφο δικαίωμα κατ' εξοχήν λόγω της κανονιστικής του πολυπρισματικότητας. Με την έννοια ότι δεν μπορεί να ενταχθεί, δίχως άλλες προϋποθέσεις, στην χορεία των λοιπών συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, ιδίως δε των ατομικών δικαιωμάτων.

1. Και τούτο διότι ναι μεν το Δικαίωμα Αντίστασης έχει και στοιχεία ατομικού δικαιώματος, λόγω του ότι η άσκησή του νομιμοποιείται κατά το Σύνταγμα όταν μπορεί –αλλά και πρέπει, εφόσον ενεργοποιείται και το στοιχείο της υποχρέωσης όπως θα διευκρινισθεί κατωτέρω- να ενεργοποιηθεί ως θεσμική ασπίδα των φορέων του για την με κάθε συνταγματικώς επιτρεπτό μέσο απόκρουση οιασδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με την βία.

α) Πλην όμως εκ φύσεως, σύμφωνα με την ρύθμιση της σχετικής συνταγματικής διάταξης, υπερβαίνει, και δη κατά πολύ, το πλαίσιο του κλασικού ατομικού δικαιώματος. Και αυτό διότι η ίδια η διάταξη, προεχόντως κατά την τελεολογική ερμηνεία της, εντάσσει το Δικαίωμα Αντίστασης στην γενικότερη κατηγορία των εγγυήσεων τήρησης του Συντάγματος. Και μάλιστα όλων των διατάξεων του

Συντάγματος, πρωτίστως δε εκείνων που κατοχυρώνουν τις εγγυήσεις ακώλυτης άσκησης των συνταγματικώς ρυθμιζόμενων και οριοθετούμενων κανονιστικώς δικαιωμάτων, ήτοι κατ' ουσία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Υπ' αυτή δε την θεσμική μορφή του το Δικαίωμα Αντίστασης εμφανίζεται, κατά κάποιο τρόπο, και ως πρωταρχικό δικαίωμα θωράκισης των δικαιωμάτων εν γένει.

β) Επέκεινα, το Δικαίωμα Αντίστασης με αυτά τα θεσμικά διακριτικά γνωρίσματα νοείται ως δικαίωμα το οποίο μπορεί να ασκηθεί τόσο ατομικώς, από κάθε Έλληνα, όσο και συλλογικώς, αφού φορείς του είναι και οι Έλληνες γενικώς, προκειμένου να υπερασπισθούν το Σύνταγμα από κάθε επιχείρηση κατάλυσής του με την βία. Δεν είναι λοιπόν ανακριβές το να υποστηριχθεί ότι μία τέτοια συλλογική άσκηση του Δικαιώματος Αντίστασης δεν έρχεται σε αντίθεση με την όλη κανονιστική του υπόσταση, αν αναλογισθούμε το πόσο πιο αποτελεσματική μπορεί να αποδειχθεί στην πράξη η συλλογική αντίσταση λόγω του τρόπου με τον οποίο, όπως η ιστορική πορεία έχει καταδείξει, εκδηλώνονται οι επιχειρήσεις κατάλυσης του Συντάγματος, καθιστώντας άκρως δυσχερή έως αδύνατη την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους από καθέναν ατομικώς.

2. Αυτή η ευρύτερη θεσμική θεώρηση του Δικαιώματος Αντίστασης εμφανίζεται τόσο περισσότερο επιβεβλημένη, όσο η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος -σε αντίθεση προς τις προγενέστερες αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις που προέβλεπαν ότι η τήρηση του Συντάγματος αφιερούται στον πατριωτισμό των Ελλήνων- ορίζει ότι η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων.

α) Μια τέτοια δυναμική θεώρηση του Δικαιώματος Αντίστασης σηματοδοτεί, αυτοθρόως, και την ενεργητική ισχυροποίησή του. Υπό την έννοια ότι κατά την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος η άσκησή του καθίσταται περισσότερο επιτακτική για τον φορέα ή τους φορείς του, σε σημείο ώστε στην δυνατότητα άσκησής του να προστίθεται -και μάλιστα ρητώς κατά την ως άνω διάταξη- μία μορφή υποχρέωσης άσκησής του.

β) Την ερμηνεία αυτή της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος επιρρωνύει, ιδίως κατά την τελεολογική και την συστηματική της διάσταση, η διάταξη της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, σύμφωνα με την οποία: «Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και τους νόμους που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων.» . Πραγματικά, με την διατύπωση αυτή η προμνημονευόμενη διάταξη συνιστά την κανονιστική *sedes materiae* της αντίστοιχης υποχρέωσης τήρησης του Συντάγματος που επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, κατά την διάταξη της παρ. 4 του άρθρου 120. Και κατ' ακρίβεια, η διακηρυκτική θέσπιση του σεβασμού του Συντάγματος και των νόμων και της αφοσίωσης στην Πατρίδα και την Δημοκρατία της παρ. 2 προετοιμάζουν το έδαφος, ερμηνευτικώς, για τον

καθορισμό του ουσιαστικού νοήματος της υποχρέωσης τήρησης του Συντάγματος, ως πυρηνικής πτυχής του πατριωτισμού των Ελλήνων κατά την ρύθμιση της παρ. 4 του άρθρου 120.

Β. Οι κύριες συνιστώσες της περί του Δικαιώματος Αντίστασης ιδίως τελεολογικής και ιστορικής ερμηνείας της διάταξης του άρθρου 120 παρ.4 του Συντάγματος

Βεβαίως, και πάντοτε κατά το γράμμα και το πνεύμα της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, η υποχρέωση αυτή δεν είναι πλήρης, δηλαδή δεν απολήγει στην θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής άσκησης του Δικαιώματος Αντίστασης, με ανάλογες κυρώσεις σε περίπτωση παραβίασής της.

1. Κατά τούτο, και ως προς το σκέλος της υποχρέωσης που αφορά την άσκηση του Δικαιώματος Αντίστασης, η ρύθμιση της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος δεν αντιστοιχεί σε μια πραγματική *lex perfecta*, ήτοι σε πλήρηκανόνα δικαίου.

α) Αλλά σε μια μορφή *lex minus quam perfecta*, με έντονα τα χαρακτηριστικά της κατευθυντήριας διάταξης. Η οποία έτσι καθιερώνει κανονιστικώς ένα είδος επιτακτικής προτροπής προς αντίσταση έναντι οιασδήποτε επιχειρεί να καταλύσει το Σύνταγμα με την βία.

β) Συνεπώς η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, με την πρόβλεψη μιας τέτοιας μορφής υποχρέωσης αντίστασης, προσθέτει στο Δικαίωμα Αντίστασης και ένα ηθικώς δέον σε ό,τι αφορά την τήρηση και την υπεράσπιση του Συντάγματος, συμβάλλοντας ουσιαστικά και στην σταδιακή καλλιέργεια και εμπέδωση μιας νοοτροπίας αντίστασης. Νοοτροπίας σύμφυτης τόσο με την πλήρη κανονιστική υπεροχή του Συντάγματος έναντι των λοιπών κανόνων δικαίου της Έννομης Τάξης, όσο και με τον, οπωσδήποτε συνακόλουθο, αυστηρό χαρακτήρα του.

2. Το Δικαίωμα Αντίστασης, ως δικαίωμα ρυθμιζόμενο από συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις, ασκείται μέσα στα όρια που προσδιορίζουν οι διατάξεις αυτές. Άρα ασκείται μέσα στα όρια του ρυθμιστικού πλαισίου της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος και μόνο προς αποτροπή της κατάλυσης του Συντάγματος με την βία. Γεγονός που σημαίνει, περαιτέρω, και ότι η άσκησή του προϋποθέτει πέραν των άλλων και πλήρη σεβασμό τόσο της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας όσο και της Δημοκρατικής Αρχής. Εξ αυτών συνάγεται και ότι:

α) Προκαταρκτικώς τονίζεται ότι πρωτεύουσα και ιδιόζουσα ερμηνευτική σημασία για την κανονιστική οριοθέτηση του Δικαιώματος Αντίστασης έχει η διατύπωση εκείνη της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, η οποία διευκρινίζει

με σαφήνεια ότι το δικαίωμα τούτο αναγνωρίζεται σε καθένα και όλους μαζί τους Έλληνες, προκειμένου να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οιασδήποτε επιχειρεί να καταλύσει το Σύνταγμα με την βία.

α1) Και κύριο μέτρο για την ερμηνευτική αυτή πρόσληψη της προμνημονευόμενης διάταξης είναι η θεσμική και κανονιστική υπόσταση από την μία πλευρά της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας και, από την άλλη πλευρά, της Δημοκρατικής Αρχής. Ειδικότερα το Δικαίωμα Αντίστασης, και υπό την εκδοχή του αμιγώς ατομικού δικαιώματος και υπό την εκδοχή της πρόσθετης σε αυτό υποχρέωσης, επιτρέπεται -ή και επιβάλλεται, όσο επιβάλλεται- να ασκηθεί εναντίον εκείνων οι οποίοι επιχειρούν την κατάλυση του Συντάγματος με την βία.

α2) Δηλαδή με πραξικοπηματικά και άλλα εξωθεσμικά μέσα, τα οποία ουδόλως ρυθμίζονται από το Σύνταγμα και από σύμφωνες με αυτό διατάξεις. Όπως είναι κατά κύριο λόγο τα μέσα που, κατ' αποτέλεσμα, στρέφονται ευθέως και απροκαλύπτως εναντίον της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας και της Δημοκρατικής Αρχής, με βασικό στόχο την ουσιαστική κανονιστική παράκαμψή τους ή και την πλήρη κανονιστική αποδυνάμωσή τους, είτε για την επιβολή *lato sensu* δικτατορικού καθεστώτος είτε και για την επικράτηση μιας μορφής διαλυτικής των θεσμών αναρχίας.

β) Όπως αντιθέτως, το κατά την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος Δικαίωμα Αντίστασης δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί όταν πρόκειται για οιασδήποτε μορφής συνταγματική αλλαγή, η οποία επέρχεται υπό τους συνταγματικώς προβλεπόμενους ή και ανεκτούς όρους, άρα με πλήρη σεβασμό της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας και της Δημοκρατικής Αρχής.

β1) Πρόκειται για τους όρους οι οποίοι εντάσσονται στο κανονιστικό πλαίσιο της αναθεώρησης του Συντάγματος, ακόμη και της πιο ευρείας, εφόσον συντελείται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 110 του Συντάγματος. Ή και εφόσον συντελείται κατά *praeter constitutionem* -ουδέποτε όμως και κατ' ουδένα τρόπο κατά *contra constitutionem*- ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου τούτου, πάντοτε όμως, όπως τονίσθηκε προηγουμένως, με πλήρη σεβασμό και τήρηση της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας και της Δημοκρατικής Αρχής. Επομένως, εφόσον συντελείται μέσα στο πλαίσιο της θεσμοθετημένης *lato sensu* αναθεώρησης του Συντάγματος και δίχως υπέρβαση των ακραίων ορίων της.

β2) Ένα τέτοιο παράδειγμα καθ' όλα επιτρεπτής, θεσμικώς και κανονιστικώς, τροποποίησης ακόμη και των ρυθμίσεων του Συντάγματος που αφορούν την μορφή, όχι όμως και την βάση, του Πολιτεύματος συνιστά το δημοψήφισμα του 1974. Με την απαραίτητη διευκρίνιση ότι η αλλαγή αυτή συντελέσθηκε υπό το καθεστώς του Συντάγματος του 1952 κατά το μεσοδιάστημα έως την θέσπιση του νέου Συντάγματος του 1975 και δεν είναι, κατ' ουδένα τρόπο, πλέον επιτρεπτή υπό

το καθεστώς του ισχύοντος Συντάγματος, σύμφωνα με την ρητή και αδιάσπικτη απαγόρευση αναθεώρησης των διατάξεών του εκείνων οι οποίες αφορούν την μορφή του Πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, κατά την διάταξη του άρθρου 110 παρ. 1. Το δημοψήφισμα του 1974 προκηρύχθηκε

-δοθέντος ότι η επαναφορά σε ισχύ του Συντάγματος του 1952 είχε γίνει με την ρητή εξαίρεση των διατάξεών του ως προς την μορφή του Πολιτεύματος, κατά τις προβλέψεις της Συντακτικής Πράξης της 1ης Αυγούστου 1974- την 22α Νοεμβρίου 1974 (ΦΕΚ Α'353). Και διεξήχθη την 8η Δεκεμβρίου του ίδιου έτους με πλήρη σεβασμό της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας και της Δημοκρατικής Αρχής, μέσω δε αυτού το Πολίτευμα της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας αντικαταστάθηκε από εκείνο της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας.

β3) Επέκεινα, το Δικαίωμα Αντίστασης κατ' ουδένα τρόπο συμπεριλαμβάνει εντός του δικαιωματικού πυρήνα του και ένα δικαίωμα επανάστασης. Άρα το Δικαίωμα Αντίστασης, κατά την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, δεν είναι επιτρεπτό να ασκηθεί «*επαναστατικῶ δικαίῳ*» και με στόχο την ανατροπή της υφιστάμενης συνταγματικής τάξης με την πολλαπλώς ενισχυμένη δημοκρατική νομιμοποίηση. Με άλλες λέξεις το Δικαίωμα Αντίστασης δεν μπορεί να ασκηθεί κατά το Σύνταγμα με στόχο την αθέμιστη επέλευση οιασδήποτε μορφής επαναστατικής αλλαγής.

1. Ο τρόπος με τον οποίο η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος

θεσμοθετεί το Δικαίωμα Αντίστασης θεραπεύει πολλές από τις παθο-γένειες του παρελθόντος. Ιδίως δε εκείνες, οι οποίες προέκυψαν ύστερα από πραξικοπήματα που είχαν προκαλέσει και ορισμένα μεγάλα νομικά ζητήματα. Ακριβέστερα, και πάντα σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος:

α) Η επικράτηση ενός καθεστώτος διά της ισχύος και κατά κατάλυση του Συντάγματος και της αντίστοιχης συνταγματικής τάξης κατ' ουδένα τρόπο δημιουργεί δίκαιο. Κατά νομική λογική ακολουθία, το προκλητικώς αντιδημοκρατικό δόγμα «*επανάστασις επικρατήσασα δημιουργεί δίκαιο*»

ανήκει, άπαξ διά παντός, σε ένα σκοτεινό και μακρινό παρελθόν. Την ερμηνεία αυτή της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος ενισχύει καταλυτικώς και η διατύπωση της διάταξης της παρ. 3 του ίδιου άρθρου αναφορικά με την θεσμική θωράκιση της Λαϊκής Κυριαρχίας έναντι των σφετεριστών της, σύμφωνα με την οποία: «*Ο σφετερισμός, με οποιονδήποτε τρόπο, της λαϊκής κυριαρχίας και των εξουσιών που απορρέουν από αυτή διώκεται μόλις αποκατασταθεί η νόμιμη εξουσία, οπότε αρχίζει και η παραγραφή του εγκλήματος.*».

β) Εξ αυτού προκύπτει και ότι κάθε άλλη πράξη αντίστασης των φορέων του κατά την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος Δικαιώματος Αντίστασης, με

σκοπό την μη εφαρμογή διατάξεων που είναι ενδεχόμενο να επιβληθούν από οιασδήποτε μορφής δικτατορικό καθεστώς, είναι απολύτως νόμιμη και οι κυρώσεις που είναι επίσης ενδεχόμενο να έχουν επιβληθεί εν προκειμένω είναι παντελώς ανυπόστατες και δεν παράγουν έννομα αποτελέσματα. Αν δε έχουν παραχθεί εν τω μεταξύ τέτοια αποτελέσματα, αυτά μετά την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης ανατρέπονται νομικώς και με αναδρομική ισχύ, ως προς όλες τους τις συνέπειες.

γ) Το Δικαίωμα Αντίστασης διαφέρει σαφώς από την λεγόμενη πολιτική ανυπακοή. Και τούτο διότι η τελευταία αφορά την δυναμική αμφισβήτηση της νομιμότητας διατάξεων, οι οποίες έχουν θεσπισθεί μέσω κανόνων δικαίου υποδεέστερης τυπικής ισχύος έναντι των διατάξεων του Συντάγματος. Ενώ το Δικαίωμα Αντίστασης, σύμφωνα με όσα προεκτέθηκαν, ενεργοποιείται αποκλειστικώς και μόνο προς αντιμετώπιση των ενεργειών όσων επιχειρούν να καταλύσουν το Σύνταγμα με την βία.

4. Ως εγγύηση τήρησης του Συντάγματος, κατά τ' ανωτέρω, το Δικαίωμα Αντίστασης σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος μπορεί και πρέπει να συνδυάζεται ως προς την άσκησή του και με τις λοιπές ανάλογες εγγυητικές ρυθμίσεις του Συντάγματος. Και οπωσδήποτε με την διάταξη του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος η οποία, στο πλαίσιο των ευρύτερων εγγυήσεων της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των λειτουργών της Δικαστικής Εξουσίας, ορίζει τα εξής: «Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος.». Όμως ως προς την ένταση και τα όρια του προμνημονευόμενου συνδυασμού μεταξύ τέτοιων συναφών συνταγματικών ρυθμίσεων παρατηρούνται τα ακόλουθα:

α) Κατ' αρχάς η διάταξη του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος, υπό το συγκεκριμένο κανονιστικό της περιεχόμενο, συνιστά θεμέλιο και για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων -αλλά και όλων των υποδεέστερης τυπικής ισχύος, σε σχέση με εκείνη του Συντάγματος, διατάξεων της Έννομης Τάξης- εκ μέρους των λειτουργών της Δικαστικής Εξουσίας. Λειτουργών, οι οποίοι ασκούν την δικαιοδοσία τους θωρακισμένοι με τις εγγυήσεις της κατά το Σύνταγμα προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας τους. Βεβαίως, ο κατά τα προεκτεθέντα δικαστικός έλεγχος που αφορά την τήρηση του Συντάγματος θεμελιώνεται κατά πρώτο λόγο στην συνταγματικώς καθιερωμένη κανονιστική ιεραρχία της Έννομης Τάξης. Ιεραρχία η οποία, όπως σημειώθηκε προηγουμένως, ως προς τις κανονιστικές της διαστάσεις χαρακτηρίζεται ιδίως εκ του ότι βάση αλλά ταυτοχρόνως και

κορυφή της Έννομης Τάξης είναι αυτό τούτο το Σύνταγμα. Και αυτό διότι από τις διατάξεις του Συντάγματος απορρέει η ιεραρχική θέση όλων των λοιπών κανόνων δικαίου της Έννομης Τάξης.

β) Ως προς την κατά την διάταξη του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος υποχρέωση των δικαστικών λειτουργών να μην συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος διευκρινίζονται και τα εξής:

β1) Η διάταξη αυτή, όπως προκύπτει από το γράμμα και το πνεύμα της, δεν καθιερώνει ένα ιδιαίτερο δικαίωμα αντίστασης των δικαστικών λειτουργών, ανάλογο με εκείνο που θεσπίζει η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος. Με την έννοια ότι δεν θεσπίζει ένα γνήσιο Δικαίωμα Αντίστασης υπέρ των δικαστικών λειτουργών αλλά, όπως αντιθέτως, θεσμοθετεί μια υποχρέωσή τους σύμφυτη με την άσκηση του δικαιοδοτικού τους λειτουργήματος. Αυτό οφείλεται στο ότι κατά το Σύνταγμα –ιδίως δε κατά τις διατάξεις των άρθρων 87 επ.- δεν νοείται άσκηση δικαιώματος εκ μέρους των δικαστικών λειτουργών κατά την εκπλήρωση των δικαιοδοτικών τους καθηκόντων.

β2) Νοείται, πάντοτε κατά το Σύνταγμα, μόνον *in concreto* άσκηση της δικαιοδοσίας που τους απονέμεται κατά τις κείμενες κάθε φορά διατάξεις, η οποία μάλιστα θεσπίζεται ως υποχρεωτική. Και αυτό, διότι κατά την άσκηση της δικαιοδοσίας του ο δικαστικός λειτουργός δεν διαθέτει οιασδήποτε μορφής διακριτική ευχέρεια. Αλλά κρίνει, και μάλιστα εν τέλει με δύναμη δεδικασμένου, κατά δέσμια ουσιαστικώς δικαιοδοσία, φυσικά με την κανονιστική ιδιαιτερότητα που εμφανίζει μια τέτοια δεσμευτικότητα ακριβώς λόγω της αντίστοιχης ιδιαιτερότητας της δικαστικής απόφασης και του εξ αυτής παραγόμενου δεδικασμένου, σύμφωνα με τις εφαρμοζόμενες κατά περίπτωση δικονομικές ρυθμίσεις.

Επίλογος

Συνοψίζοντας τα όσα προεκτέθηκαν θεωρώ πως πρέπει να γίνει δεκτό ότι το Δικαίωμα Αντίστασης, όπως θεσπίζεται με λακωνικό πλην όμως κανονιστικώς πλήρη και συγκεκριμένο τρόπο από την διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, συνιστά μία από τις θεμελιώδεις –μάλλον δε από πλευράς θεσμικών συμβολισμών την πιο εμβληματική– εγγυήσεις για την τήρηση και, επέκτεινα, για την υπεράσπιση του Συντάγματος στο σύνολό του. Και τούτο διότι το Δικαίωμα Αντίστασης, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις της διάταξης αυτής, από την μία πλευρά λειτουργεί εγγυητικώς αυτοτελώς σε ό,τι αφορά την *in globo* τήρηση και υπεράσπιση του Συντάγματος. Από την άλλη δε πλευρά συμβάλλει κανονιστικώς στην θωράκιση περισσότερων, ανάλογων, εγγυήσεων. Με πρώτη και κύρια εκείνη του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, σύμφωνα ιδίως με την διάταξη του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος, η οποία βεβαίως

ουσιαστικώς θεμελιώνεται στην κανονιστική ιεραρχία της Έννομης Τάξης, με βάση και κορυφή το Σύνταγμα. Άλλωστε, αυτές οι δύο εγγυητικές ρήτρες για την τήρηση και την υπεράσπιση του Συντάγματος προδήλως λειτουργούν συμπληρωματικώς και αμοιβαίως ενισχυτικώς, δοθέντος ότι από το ίδιο το κανονιστικό τους περιεχόμενο συνάγεται πως βασικός στόχος τους, κατ' εξοχήν κατά την τελεολογική ερμηνεία των διατάξεων των άρθρων 120 παρ. 4 και 87 παρ. 2 του Συντάγματος, είναι η αποτροπή, με κάθε νόμιμο μέσο και από οποιαδήποτε πλευρά και αν προέρχεται -συμπεριλαμβανομένων των τριών Εξουσιών, της Νομοθετικής, της Εκτελεστικής και της Δικαστικής- της καθ' οιονδήποτε τρόπο επιχείρησης άμεσης ή έμμεσης κατάλυσης του Συντάγματος με την βία.

A. Αυτή την κανονιστική αξία και σημασία του Δικαιώματος Αντίστασης - σύμφωνα με το *latu sensu* θεσμικό πλαίσιο κατοχύρωσης της ακώλυτης άσκησης του- ενδυναμώνει, και δη με εμφαντικό τρόπο, μία άλλη πτυχή της συνταγματικής του κατοχύρωσης. Πτυχή, την οποία υποδηλώνει με ενάργεια το ίδιο το ρυθμιστικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος στο μέτρο που ορίζει, μεταξύ άλλων, και ότι η τήρησή του επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων. Συγκεκριμένα δε αυτή η αναφορά στον «*πατριωτισμό των Ελλήνων*», η οποία απαντάται σε όλα τα Συντάγματα του Νεότερου Ελληνικού Κράτους -αρχής γενομένης από το Σύνταγμα του 1844, στην διάταξη του άρθρου 107- παραπέμπει ευθέως σε ένα καίριο χαρακτηριστικό των Ελλήνων, από συστάσεως σχεδόν του Έθνους των Ελλήνων. Χαρακτηριστικό το οποίο συνδέεται αναποσπάστως με την πεμπτουσία της Πατρίδας εν γένει και, περαιτέρω, με το καθήκον υπεράσπισής της από κάθε Έλληνα. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο η θεσμική κατοχύρωση του Δικαιώματος Αντίστασης, υφ' όλες τις εκδοχές του, μπορεί να αναζητηθεί και σε ρυθμίσεις που υπήρχαν και πριν από την ίδρυση του Νεότερου Ελληνικού Κράτους. Και δη τόσο στα πρώτα Συντάγματα διαρκούσης της Εθνεγερσίας του 1821, τα οποία ούτως ή άλλως αναδεικνύουν αυτό που έχει χαρακτηριστεί ως οιοονεί έμφυτη ροπή των Ελλήνων προς τον συνταγματισμό. Συνταγματισμό, ο οποίος στοχεύει στην θέσπιση Συντάγματος για την υπερνομοθετική εγγύηση των εν γένει πολιτειακών θεσμών και της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Όσο όμως και σε πολύ προγενέστερους χρόνους, προ αιώνων, όπως προκύπτει π.χ. από τα διαχρονικώς επίκαιρα θεσμικά δεδομένα της «*Αθηναίων Πολιτείας*» υπό το καθεστώς της τότε Άμεσης Δημοκρατίας. Κατ' εξοχήν δε από τα θεσμικά δεδομένα του «*Όρκου των Αθηναίων Εφήβων*», δίχως όμως να υποτιμάται η θεσμική σημασία και άλλων, παρεμφερών, κειμένων, τα οποία είναι εφικτό να ανιχνευθούν ευχερώς π.χ. στα έργα του Αριστοτέλους και στους δικανικούς λόγους των Ρητόρων της εποχής εκείνης. Εν τέλει δε αυτοί είναι οι λόγοι για τους οποίους εμείς, οι Έλληνες, κάθε φορά που εορτάζουμε τις Εθνικές μας Επετείους -όπως είναι και η Εθνική Επέτειος του

ΟΧΙ της 28ης Οκτωβρίου 1940- δεν πρέπει, κατ' ουδένα τρόπο, να λησμονούμε, αναλαμβάνοντας ταυτοχρόνως στο ακέραιο το χρέος μας απέναντι στην Πατρίδα, ότι κατά τις ίδιες τις ιστορικές μας καταβολές είμαστε Λαός της Αντίστασης, Λαός της Ελευθερίας. Και αυτό ισχύει όχι μόνον ως προς το χρέος μας για την εν γένει υπεράσπιση της Εθνικής Κυριαρχίας μας και της εδαφικής ακεραιότητας της Χώρας μας έναντι οιασδήποτε εξωτερικής επιβουλής. Αλλά και, κατά το γράμμα και το πνεύμα των διατάξεων του άρθρου 120 παρ. 4 του Συντάγματος, ως προς το χρέος μας για την υπεράσπιση των θεσμών της Δημοκρατίας και, εν τέλει, για την υπεράσπιση της πεμπτουσίας της Δημοκρατικής Αρχής. Άρα εμείς, οι Έλληνες, κατά τις ιστορικές μας καταβολές και με βάση το χρέος υπεράσπισης αυτού τούτου του Συντάγματος οφείλουμε, προσφεύγοντας σε κάθε πρόσφορο νόμιμο μέσο, να θωρακίζουμε ατομικώς και κατ' εξοχήν συλλογικώς τους θεσμούς της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας -και ιδίως τους θεσμούς του Κράτους Δικαίου και της Αρχής της Νομιμότητας- όχι μόνον όταν επιχειρείται η ευθεία κατάλυσή τους αλλά και όταν κάθε Εξουσία, και ιδίως η Εκτελεστική Εξουσία, παρατηρεί απαθής και πολύ περισσότερο υποθάλλει την αποδυνάμωσή τους στον βωμό της επιδίωξης ευτελών πολιτικών σκοπιμοτήτων και εις βάρος του Δημόσιου Συμφέροντος. Κάτι που, δυστυχώς, είναι πια ορατό και άκρως επώδυνο για τον Άνθρωπο και τα Θεμελιώδη Δικαιώματά του, και στην Πατρίδα μας και στο ευρύτερο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το οποίο επιπλέον διαβρώνει, υποδόρια και βασανιστικά, τις αντηρίδες του κοινού μας Ευρωπαϊκού Πολιτισμού και της κοινής μας Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας.

Β. Ξεκίνησα τον εν προκειμένω ειρμό των σκέψεών μου ως προς αυτή την μεγάλη ιστορική αλήθεια παραπέμποντας στις μαρτυρίες του André Malraux και του Νίκου Σβορώνου. Τον ολοκληρώνω με δύο συμπληρωματικές, άκρως περιεκτικές, μαρτυρίες, αναφερόμενος αρχικώς στην ακόλουθη ρήση του Νίκου Εγγονόπουλου (συνέντευξη στην εφημερίδα «Καθημερινή», της 24ης Ιουλίου 1977): «Για μένα είναι σωτήρια η ατμόσφαιρα της Ρωμιοσύνης που δεν σκύβει το κεφάλι, που παλεύει αδιάκοπα, μια πολιτιστική και νοηματική συνέχεια από την Αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα». Και ύστερα -και εν τέλει- στους απαράμιλλους στίχους του Γιάννη Ρίτσου από το ποίημά του -σύμβολο «Τη Ρωμιοσύνη μην την κλαίς» (που γράφτηκε μάλλον μεταξύ 1945-1947, δημοσιεύθηκε το 1954 στην ποιητική συλλογή του «Αγρυπνία», εκδ. Πυξίδα, και εντάχθηκε στην ποιητική συλλογή του «Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής Πατρίδας», 1968-1970, εμπεριέχεται δε και στα «Ποιήματα», 1963-1972, τ. Ι, εκδ. Κέδρος, 1989, σελ 160):

«Τη ρωμιοσύνη μην την κλαις, -εκεί που πάει να σκύψει

με το σουγιά στο κόκαλο, με το λουρί στο σβέρκο,
Να τη, πετιέται αποξαρχής κι αντριεύει και θεριεύει
και καμακώνει το θεριό με το καμάκι του ήλιου» »